

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 40

Одеса
«Юридична література»
2008

ББК 67(4Укр)я43
А 437
УДК 340(477)1082

Збірник наукових досліджень присвячений розгляду аксіологічної проблематики у філософії права, загальнотеоретичній юриспруденції, галузевих юридичних дисциплінах, правовій спадщині України.

Статті, що увійшли у збірник, є результатом роботи II Всеукраїнського «круглого столу» «Актуальні проблеми філософії права (аксіологічний аспект)», що відбувся 12–13 жовтня 2007 року в Одеській національній юридичній академії.

Збірник розрахований на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів і студентів вищих юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться розвитком аксіологічної проблематики в сучасних правових дослідженнях.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф., акад. АПН України **С. В. Ківалов** (головний редактор), д-р юрид. наук, проф. **Ю. М. Оборотов** (заступник головного редактора), д-р юрид. наук, проф. **Ю. П. Аленін**, канд. юрид. наук, проф. **М. Р. Аракелян**, канд. юрид. наук, проф. **Л. Р. Біла**, д-р юрид. наук, проф. **М. А. Дамірлі**, д-р юрид. наук, проф. **Є. В. Додін**, канд. юрид. наук, проф. **І. І. Каракаш**, д-р юрид. наук, проф., акад. АПРН України **М. П. Орзих**, канд. юрид. наук, проф. **Ю. Є. Полянський**, д-р юрид. наук, проф. **В. В. Тищенко**, д-р юрид. наук, проф. **В. О. Туляков**, д-р юрид. наук, проф. **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф. **Г. І. Чанишева**, канд. юрид. наук, проф., чл.-кор. АПРН України **Ю. С. Червоний**

Відповідальний за випуск
доктор юридичних наук,
професор **Ю. М. Оборотов**

Збірник зареєстровано Міністерством інформації України,
свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу інформації
серія КВ № 3736.

Постановою Президії ВАК України № 1-05/7 від 09.06.1999 р.
збірник внесено до списку фахових видань (юридичні науки).

е) виробниче проектування, що необхідне для створення концепції, розробки, виробництва і маркетингу нових продуктів і процесів.

Таким чином, інноваційна діяльність є складною за своїм змістом і потребує державної підтримки і стимулювання, особливо на етапах становлення. Принципове значення має державне втручання через правове регулювання відповідної діяльності. Воно тут представляє первинну цінність, яка має проявити свою правову гносіологію, щоб стати пануючою практичною теорією розвитку суспільства, довести його спроможність в досягненні європейських стандартів у всіх основних галузях реформ, які проводяться в Україні, а не залишатися декларованою моделлю можливих реформ. Запровадження законодавчо визначених адміністративних процедур формування та реалізації державної інноваційної політики забезпечить гідний розвиток окремих регіонів і країни в цілому.

Література

1. Андрейцев В. В. Цивільна відповідальність в інноваційних правовідносинах за чинним законодавством // Законодавство України. — 2002. — № 3. — С. 89–97.
2. Дмитрієва В. В. Методологічні аспекти організації інноваційних структур // Методологія приватного права: (За матеріалами наук.-теор. конф., 30 трав. 2003 р.) — К., 2003. — С. 413–418.
3. Тацій В. Правове забезпечення інноваційного розвитку: етап і перспективи // Юридичний вісник України. — 2006. — № 4. — С. 6–7.
4. Байнев В. Ф., Саєвич В. В. Переход к инновационной экономике в условиях межгосударственной интеграции. — Минск: Право и экономика, 2007. — 180 с.
5. Парламентські слухання. До керівності та прозорості економічної політики // Голос України. — 2007. — 21 черв.
6. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К.: Знання України, 2002. — 336 с.
7. Господарський кодекс України. — Х.: Одісей, 2007. — 240 с.
8. Василецько М. Д., Горячук В. В. Концепція оцінки інвестиційної привабливості регіональних центрів України // Управління сучасним містом. — 2004. — № 10–12. — С. 10–17.
9. Павловський М. Досвід Китаю — уроки України // Голос України. — 1997. — 25 лют.

УДК 342.573:316.752

С. М. Дерев'яко

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ РЕФЕРЕНДУМУ В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Складність і суперечливість трансформаційних процесів значною мірою пов'язані із контраверсійністю розуміння як політикумом, так і широким загалом громадян суті та шляхів досягнення у новітньому українському вимірі вищих загальнолюдських цінностей та національних ідеалів.

У вітчизняній соціально-філософській, правовій і політичній думці дослідження ціннісних орієнтирів має певні традиції, упродовж століть вони напрацьовані концептуально з достатньою повнотою: сформульовано їх суть, право-

ву природу, визначено систему і пріоритети, механізми формування та функціонування. Життєвість їх доведена багатовіковою історією українського державотворення. Найвищим здобутком за роки незалежності вважаємо те, що сама ідея існування суверенної Української держави реально стала суттєвою незворотною домінантою мислення переважної більшості громадян, незалежно від національності, мови, світоглядних переконань чи політичних уподобань. Проблема ж у формуванні та дотриманні владними інституціями й політикумом національно-державних ціннісних пріоритетів, здатності не тільки ситуативно, але й перспективно консолідувати суспільний загал.

Аналіз розмаїття нагромаджених підходів до розуміння ціннісних орієнтацій, за всієї їх відмінності, дозволяє виділити як найбільш сутнісну їх характеристику — демократизм. Саме демократична складова є домінуючою концептуально як ідея і як найбільш вірогідний шлях досягнення національних ідеалів. Аксиологічний підхід до розуміння демократії передбачає, зокрема, дослідження ціннісних характеристик її інститутів. Ці характеристики є неодмінним компонентом практично всіх наукових праць з проблем безпосередньої демократії та однієї із її провідних форм — референдумів. Їх розробка пов'язана із науковою діяльністю українських вчених-правників Л. Т. Кривенко, Г. О. Мурашина, В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук, В. Л. Федоренка, В. М. Шаповала та ін. Розглядаються ці проблеми і у контексті дослідження цінностей права загалом.

Проте, зважаючи на загальний стан розробки референдного права, що як інститут конституційного права і самостійний напрям конституційно-правових досліджень в Україні перебуває на стадії становлення, аксиологічні його складові, вважаємо, не отримали цілісного висвітлення. З огляду на досвід і перспективи використання інституту референдумів всеукраїнських і ще ширше місцевих, полярність розуміння їх значимості і широту охоплення референдним процесом суспільства, розробка цих проблем набуває не тільки теоретичного значення, але й стає важливим науковим практичним завданням у пошуку оптимальних шляхів і напрямів проведення та узагальнення новітніх тенденцій і процесів у галузі державно-правового будівництва.

Метою пропонованої статі є аналіз в аксиологічному вимірі конституційно-правового інституту «референдум», який слід розглядати і як засіб досягнення вищих загальнолюдських й загальнонаціональних ціннісних орієнтирів та ідеалів, і як специфічну соціально-правову цінність.

Аксиологічна складова референдуму як правового інституту визначається його ціннісною природою, значимістю у формуванні нових соціальних цінностей, становленні правової держави. Вона відображає конкретні умови етнічного буття, особливості духовності народу, його менталітету. Будучи виразом національного світогляду і правової культури, співвідносить у собі національне, соціальне, громадянське і правове.

Саме всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. надав найвищій юридичній сили Акту проголошення незалежності України і, по суті, став легітимною формою відродження національної державності. Його результати засвід-

чили життєвість вистражданої поколіннями українців власної національної ідеї як самоутвердження народом своєї самобутності і індивідуальності, власної самоцінності, права на самовизначення і самостійний розвиток, на національну незалежність, відданість ідеалам свободи і демократії. Референдум став демонстрацією намірів і волі переважної більшості громадян (90,32% голосів) до національного державотворення і націєтворення, незалежного, вільного, демократичного розвитку як першочергової соціальної цінності. Прагнення реалізувати вищий ціннісний ідеал — власну державність виявилось сильнішим, ніж мотиваційні відмінності великих груп учасників референдуму. Результатів всеукраїнського референдуму 1991 р. і нині не повинні забувати ті, хто настійливо твердить, що в Україні ще й до сьогодні немає чітко сформульованої української національної ідеї, що ця ідея не принесла бажаного результату, не стала символом згуртованості і консолідації всього народу, творення і реформування.

Однак у наступному референдумі, радше спроби їх ініціювання, перетворились на засіб боротьби конкурентних політичних еліт («політичного класу» за визначенням В. М. Литвина) за право ділити політико-правовий простір, здійснювати визначальний вплив на події в суспільстві. Стосунки між структурованими політичними і громадськими об'єднаннями, ними і державними інституціями, законодавчою і виконавчою гілками влади часто набувають деструктивних форм, далекі від вироблених демократичними суспільствами правил політичної конкуренції. Можливість ініціювання та агітації з питань референдумів чи проти них, спонукання громадян до участі в референдумах чи заклики до їх бойкоту стали полігоном активної діяльності численних політичних партій та їх об'єднань. Виходячи за межі правового поля, нерідко і морально-етичних норм, їх дії не тільки системно заважають ефективності української влади, але і нерідко ведуть до зміни парадигм світосприйняття, руйнації усталених правових ціннісних настанов, норм поведінки еліт і широких верств населення, створюють нестабільне, конфліктне політичне середовище. Як наслідок — характерною для сучасного українського суспільства стала підвищена конфронтаційність, а то і непрогнозованість політичної та соціально-економічної сфер. Своєрідна відповідь на нездатність влади і політиків шляхом консенсусу вирішувати чимало загальнонаціональних проблем — проведення масштабних кампаній по ініціюванню всеукраїнських референдумів у 1992–1993, 1999, 2001–2004, 2007 рр. про довір'я (недовір'я) Президенту, Верховній Раді України, їх дострокових виборах.

Відмінність об'єктивних і суб'єктивних, індивідуальних і групових інтересів і цінностей особливо виразно проявляється у спробах політиків використати референдум з метою посилення своїх позицій на регіональному рівні. Постійно вживані політиками аксіологічні тези про «розкол» України знайшли свій практичний вираз у спробах ментально поділити Схід і Захід шляхом ініціювання проведення місцевих референдумів: про надання Закарпатській області статусу автономної території (1991); про проголошення державної самостійності Криму (1992), про Конституцію Республіки Крим (1994), з питань

ня повернення Криму Росії (2002); про федеративний устрій України, створення південно-східної автономії (2004–2005), про надання російській мові статусу другої державної (2005–2007).

Істотний вплив на національний ціннісний контекст має і європейський вибір. Референдуми 2005 р. у Люксембурзі, Нідерландах і Франції, громадяни яких більшістю голосів відмовились ратифікувати Конституцію Європейського Союзу (ЄС), стали виразом реального зіткнення різних ціннісних орієнтирів: прагнення до перетворення ЄС у складноорганізовану федеративну державу суперечить європейським традиціям існування сильного інституту національних держав. Тому принциповим у майбутньому вступі України до НАТО та ЄС, що за Конституцією України можливо виключно через всеукраїнський референдум, вважаємо, стане не тільки засвоєння європейських стандартів і цінностей, але і необхідність захисту і збереження національної державності і самобутності в умовах глобалізації. У прагненні вже сьогодні адаптувати українське законодавство до європейських стандартів, неприпустимим є некритичне запозичення тих принципів, норм і цінностей західноєвропейської цивілізації, які ігнорують нашу правову спадщину, правову культуру і правовий менталітет народу України.

У той же час європейський вектор зовнішньої політики України не означає відходу і від традиційних партнерських стосунків із Росією. В країні сильними є позиції прихильників участі у Єдиному економічному просторі (ЄЕП). У 2005–2006 рр. ними ініційовано проведення всеукраїнського референдуму з питань про членство України в НАТО і участь в ЄЕП. Ідея такого референдуму широко використовувалась і під час останньої передвиборної кампанії 2007 р.

Самоцінність референдуму в тому, що це — демократичний інститут, чітко виражена форма прояву власне правових цінностей. Будучи формою народного волевиявлення (ст. 69 Конституції України), він дає можливість громадянам приймати шляхом голосування закони та інші рішення із важливих питань загальнодержавного і місцевого значення, реалізувати гарантоване Конституцією України (ст. 5) право визначати і змінювати конституційний лад. Конституційне закріплення та законодавче регулювання реалізації цього права шляхом референдуму є за своєю суттю правовою цінністю, формою правової демократії. Будучи виразом правосвідомості, воно покликане формувати нові державницькі правові настанови і ціннісні орієнтації. Це право здійснювати свій вибір на основі знань і раціонального розрахунку опосередковує усвідомлення кожним громадянином особистої значущості, унікальності, самобутності і невичерпності, адже людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні її Конституцією (ст. 3) найвищою соціальною цінністю.

Разом з тим референдум містить і ірраціональні прояви політичної поведінки його ініціаторів і учасників, окремі з яких носять протиправний, а то і злочинний характер, що суперечать ціннісним орієнтирам і пріоритетам призначення і реальній практиці проведення всенародного голосування.

У цілому ж інституту референдуму як демократичному механізму раціонально-легальної легітимності притаманні основні цінності права, які базу-

ються на гуманістичних ідеях свободи, реалізації особистих прав людини і громадянина, толерантного розвитку суспільних поглядів, визнання державою пріоритетів і цінностей громадянського суспільства, а також поваги особи до інститутів демократичної, соціальної, правової держави.

Однак у суспільстві, вважаємо, ще не утвердилось сприйняття референдуму як вищої демократичної цінності. Високий рівень політичної активності надто дисонує з рівнем політичної і правової освіченості правлячих еліт, правової культури суспільства в цілому.

Яскравий приклад — наповнене драматизмом протистояння щодо ініціювання, проведення та наслідків позачергових виборів Верховної Ради України 30 вересня 2007 р., у ході якого ідея референдумів широко використовувалась різними політичними силами як передвиборний лозунг, засіб тиску, без огляду на конституційність пропонованого їх предмета, своєчасність та реальність проведення, наслідки.

Довільне, часто контраверсивне тлумачення чинної Конституції України владними інституціями й політикумом з особливою гостротою поставило нині питання про необхідність дотримання Основного Закону всіма — Президентом, урядом, народними депутатами, кожним громадянином. Тема внесення змін до Конституції стала щоденним фігурантом політичного дискурсу. Президентом і Верховною Радою України ініційовано створення нової редакції Конституції України. Про наміри запропонувати свої проекти заявили окремі політичні партії і блоки. При цьому широко ініціюється і введення нового формату прийняття Конституції України — шляхом проведення всеукраїнського референдуму.

У цих умовах важливим кроком стало б прийняття типового для ряду країн цілісного законодавчого акта «Національна (державна) ідея України». Цей акт наповнив би конкретним змістом закріплене ст. 1 Конституції України розуміння національної ідеї, за яким — «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Проте перспективи прийняття такого акта, за нинішнього владного партійно-політичного протистояння, очевидно у найближчі роки є примарними.

Акцент на ціннісну значимість референдумів повинен знайти своє відображення у створенні фундаментальних та прикладних наукових засад реформування політичної сфери суспільства, забезпеченні концептуальної наповненості та опрацюванні виваженого механізму реалізації української національної ідеї в контексті загальнолюдських цінностей.

Враховуючи неминуче розширення практики проведення референдумів у найближчі роки, яскраво виражену нестійкість громадян у своїх політичних поглядах, симпатіях і антипатіях, ставленні до конкретних цінностей та їх окремих носіїв, важливим є формування у широкого суспільного загалу розуміння значимості цієї форми безпосередньої демократії для вирішення практичних проблем державотворення. Досягти цього можливо, спираючись насамперед на досягнення правової культури і правового менталітету українського народу, враховуючи досвід демократичних країн.

Отже, пошук та утвердження новітніх світоглядно-ціннісних пріоритетів, формування їх аксіологічного фундаменту на базі національної ідеї і досвіду державотворення, цінностей світової демократії, виховання високої культури дій і вчинків, почуттів і спонукань, поваги до цінностей демократії, осмисленого, свідомого ставлення суспільства і індивідів до права зроблять застосування інституту референдуму дієвим легітимним засобом правотворення, утвердження верховенства права.

УДК (165.43+340):165.12(=161.2)

Э. И. Мартынюк

ВЕРА И ПРАВО В СОЗНАНИИ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНЦЕВ (АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Даже при наиболее возможном упрощении поставленной перед нами задачи, а именно: очертить, какие ценности права воспроизводятся в современных верованиях украинцев и, напротив, какие ценности верований воплощаются в правосознании современного украинского общества, объем статьи вряд ли позволит ответить. Ведь обязателен исторический подход, то есть научная полнота исследования требует указать на те тенденции, которые сложились во взаимоотношениях между верой и правом непосредственно перед тем периодом, который мы называем современным, — для того, чтобы выявить особенности последнего. Необходимо определить, что мы вкладываем в содержание понятий «вера» и «право» — каждый, кто занимался их изучением, согласится, что оно далеко не очевидно. В конце концов, даже вопрос кого считать украинцем может вызвать дискуссию, и она вполне ожидаемо будет апеллировать к ценностным характеристикам сознания спорного объекта. То есть любое понятие, выводимое в названии статьи, имеет полемическую составляющую, даже слово «современный», привычно приурочиваемое нами к году обретения Украиной государственной независимости, уже содержит 16-летний срок и, вслушайтесь, как это исторически звучит: «уходит своими корнями в начало последнего десятилетия прошлого века».

Слово «вера», как известно, носит в русском языке полисемантический характер. Любой справочник покажет, что оно может включать в себя, по крайней мере, три значения (кроме соответственного имени): «доверие», «уверенность» и «вера в трансцендентное» (обычно в религиоведении выделяемую как «религию» — объект изучения данной научной дисциплины). Нет особого смысла различать каждый раз три значения ценностей, впрочем, как и антиценностей нашего, да и любого другого народа. Со времён И. Канта для философствующей аудитории очевидно, что рационально обосновывать необходимость соблюдения моральных норм в тех странах, где материального благополучия, общественного признания добиваются безнравственные, а то и преступившие